

Bél Mátyás *Notitiájának* kiadása – a forráskiadás 21. századi útjai

Az utóbbi évtized meghatározó forráskiadási útmutatója a *Fons* 2000-ben megjelent száma. Ebben Fazekas István a kora újkori latin források kiadásának kérdéséhez fűzött korreferátumában rámutatott, hogy a forráskiadásokban megjelenő sokszínűség, a színvonalbeli egyenetlenség egyik oka „a nagy forráskiadási sorozatok, pontosabban az ezek kapcsán törvényszerűen kialakuló műhelyek hiánya”, amelyek révén a fegyelmezett, következetes forráskiadási ismeretek megjelenhethetnének, megvalósulhatnak és elterjedhetnek.¹

A következő oldalakon kifejtett gondolatok e megállapításból indulnak ki. Az elmúlt két évtizedben mindenképpen, de talán a magyar történettudomány forráskiadásainak történetében is egyedülálló vállalkozásnak tekinthető Tóth Gergely és munkatársainak munkája. Természetesen ezt már maga a kiadás tárgyául szolgáló forrás, Bél Mátyás híres *Notitiája* is előrevetíti. Aligha van még olyan, kéziratban maradt mű, amely ilyen mennyiségben, tömörségben és mélységben tartalmaz koherens, kiaknázható tudásanyagot számtalan diszciplína számára, mint Bél nagy munkája.

Bél Mátyás országleírásával valamelyest rokoníthatóak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Ezek, bár jellegükből adódóan egy adott felekezet szempontjából véghezvitt eljárásról tudósítanak, alapvető forrásai az egyháztörténet mellett a helytörténetnek, régészetnek, művészettörténetnek, néprajztudománynak is.² A rendszerváltás óta napvilágot látott kánoni látogatások közül érdemes megemlíteni az egri egyházmegye gazdag vizitációs anyagát 1766–1767-ből, amelyet Kovács Béla adott ki négy kötetben.³ A pécsi egyházmegye területéről Gózszy Zoltán és Varga Szabolcs publikált hasonló forrásokat: az 1738–1742 közötti canonica visitatiókat⁴ és a helytartótanácsi utasításra készült, 1733. évi plébániai összeírást,

1 *Fazekas István*: Korreferátum Oborni Teréz előadásához. *Fons – Forráskutatás és történeti segéd-tudományok* 7. (2000) 78.

2 Forrásértékükre ld.: *Tomisa Ilona*: Előszó. In: *Katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16–17. század*. Osiris, Bp., 2002. 11–26.

3 *Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásának jegyzőkönyvei. I–IV. S. a. r.* Kovács Béla. Érseki Gyűjteményi Központ, Eger, 1997–2001.

4 *Visitatio Canonica Dioecesis Quinqueecclesiensis, 1738–1742*. Bev., közread. Gózszy Zoltán–Varga Szabolcs. PHF – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2009. (Seria *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 5.)

melyeket szintén jól hasznosíthat számos tudományág.⁵ A két említett pécsi forráskiadvány közlési elvei ráadásul épp az említett 2000. évi, forráskiadással foglalkozó *Fons*-számra támaszkodnak, mindenekelőtt az Oborni Teréz és Soós István által rögzített irányelvekre.⁶ A pécsi kötetek és a Bél-kiadás munkatársai között együttműködés is kialakult: mindkét kötet megjelenését Tóth Gergely lektorként segítette, Gózszy Zoltán pedig a *Notitia* eddig megjelent köteteinek munkálataiban vett részt. A jelentősebb forráskiadványok esetében tehát már észrevehető olyan műhelymunka és szakmai együttműködés, amelyet 2000-ben Fazekas István még hiányolt, és amely előremutató lehet a későbbiekre nézve is.

Ennek jelentősége különösen akkor értékelhető és érzékelhető, ha figyelembe vesszük, hogy Tóth Gergely és munkatársai előtt még milyen hatalmas feladat áll. Ez részben Bél Mátyás hagyatékának szétszóródásából fakad. A kéziratok katalógusát a polihisztor születésének háromszáz éves jubileumára Szelestei Nagy László készítette el.⁷ A katalógus hiányosságát a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában őrzött kéziratok jelentették, amelyet az 1980-as években a könyvtár átalakítása miatt nem tudott Szelestei Nagy László feltárni, ezt a munkát végül 2006-ban Tóth Gergely végezte el.⁸ A kéziratok sorsát és a kiadásukra tett kísérleteket a katalógushoz írt alapos bevezetőjében Szelestei Nagy ismertette.⁹ Ugyanis már Bél fia, Bél Károly András és a bécsi udvari könyvtár őrje, Kollár Ádám Ferenc próbálkoztak a kéziratban maradt művek kiadásával.¹⁰ Tóth Gergely vállalkozását megelőzően 1979-ben, alighanem a közelgő Bél-jubileumhoz kapcsolódóan merült fel a *Notitia* teljes kiadása, amellyel az MTA Történettudományi Intézetének történetírás története osztályán Wellmann Imrét bízták meg.¹¹ Ez nem valósult meg, de a jeles évforduló ismét a tudományos érdeklődés látóterébe hozta Bél munkásságát.¹²

Szintén Szelestei Nagy László nevéhez kapcsolódik Bél Mátyás levelezésének kiadása.¹³ Ez azért is jelentős, mert bőséges hivatali levelezés került napvilágra, amely

5 *Conscriptio ecclesiarum et parochiarum Comitatus Baranyiensis et Comitatus Tolnensis anno 1733.* Bev., közread. Gózszy Zoltán. PHF – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2012. (Seria *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 9.)

6 *Oborni Teréz: A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról.* *Fons – Forráskutatás és történeti segéd tudományok* 7. (2000) 67–75.; *Soós István: Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű források kiadására.* *Fons – Forráskutatás és történeti segéd tudományok* 7. (2000) 81–89.

7 *Szelestei Nagy László: Bél Mátyás kéziratok hagyatékának katalógusa.* MTA Könyvtára, Bp., 1984.

8 *Tóth Gergely: Bél Mátyás kéziratok a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában.* Katalógus. OSZK–Gondolat, Bp., 2006.

9 *Szelestei Nagy L.: Bél Mátyás i. m. (7. jz.) 8–18.*

10 Uo. 9.

11 *Wellmann Imre: Bél Mátyás (1684–1749).* *Történelmi Szemle* 22. (1979) 381., szerkesztői megjegyzés.

12 A jubileumhoz kapcsolódóan megjelent munkákra ld.: *Tóth Gergely: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című művének keletkezéstörténete és kéziratának ismertetése.* Doktori disszertáció. ELTE. Bp., 2007. I. 17–19.

13 *Bél Mátyás levelezése.* S. a. r., bev., jegyz. Szelestei Nagy László. Balassi, Bp., 1993. (Magyarországi tudósok levelezése 3.)

legalább részben bemutatta azt a folyamatot, miképpen zajlott az egyes vármegyeleírások hivatali (Helytartótanács, Kancellária, adott vármegye hatósága) ellenőrzése. A kiadványt korábban is felhasználták, így például Veszprém megye 1989-ben megjelent leírásánál a Kancellária, a Helytartótanács, a vármegye és Bél Mátyás közötti levélváltás magyar fordítását is publikálták.¹⁴ A felsőbb hatóságok ellenőrzése több esetben jelentősen befolyásolta a *Notitia* keletkezésének folyamatát és a különböző szövegvariánsok születését.¹⁵ Részben ez az oka, hogy az egyes vármegyeleírásoknak számos változata született. Korántsem igaz tehát Hóman Bálintnak az a megállapítása 1925-ből, hogy a Bél Mátyás életében nyomtatásban meg nem jelent megyék leírása „teljesen kidolgozva, de kéziratban jutott korunkra”.¹⁶ Ráadásul Bél Mátyás halálát követően kézirateinak egy része elázott, amikor Kalocsára szállították őket, így aztán egy másolási folyamat is elkezdődött.¹⁷ Gyurikovits György még a reformkorban is készített a Bél-kéziratokról másolatot. Időközben számos más országleírás, így például Vályi Andrásé is merített a kéziratanyagból.¹⁸

Mindez kihatott az utóbbi évtizedekben különböző formában megjelent, többnyire változó alaposágú fordítások színvonalára is. Tóth Gergely ezt a színvonalbeli különbséget az újrainduló *Notitia*-kiadás 2011-ben megjelent első, Árva és Trencsén vármegyéik leírását magában foglaló kötetéhez írt bevezető tanulmányában részben éppen a nem megfelelő kéziratok használatára vezette vissza.¹⁹ Rámutatott arra is, hogy számos kiadvány súlyos fordítási hibával jelent meg, mert a fordító nem ismerte, nem is ismerhette kellőképpen Bél Mátyás latinságát, stílusát. Mások az alapvető forráskiadási követelményeknek sem feleltek meg, hisz a kiadók mellőzték a tudományos bevezetőt, a tárgyi jegyzeteket, és általános jelenség volt, hogy csak a magyar (vagy szlovák) fordítás jelent meg, míg az eredeti latin szöveget nem közölték.

Mindez szükségessé tette a *Notitia* kéziratban maradt vármegyeleírásainak új kiadását.²⁰ A megjelenés sorrendjét Tóth Gergely részben Bél Mátyás 1732.

14 Veszprém vármegye leírása. Ford. Takáts Endre. Szerk. Kredics László. Veszprém Megyei Levéltár, Veszprém, 1989. 127–131.

15 Tóth Gergely éppen ezért külön fejezetben tárgyalta disszertációjában Bél Mátyás és a hatalom viszonyát, ld.: *Tóth G.: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című műve i. m. (12. jz.) I.* 129–149.

16 *Hóman Bálint: A forráskutatás és forráskritika története.* Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1925. 16. (A magyar történettudomány kézikönyve I. 3/A. füzet). Bél életében tizenegy vármegye leírása jelent meg: Bars, Hont, Liptó, Moson, Nógrád, Nyitra, Pest-Pilis-Solt, Pozsony, Turóc, Zólyom, ill. a *Prodromus*ban korábban Szepes.

17 *Tóth G.: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című műve i. m. (12. jz.) 153.*

18 *Szelestei Nagy L.: Bél Mátyás i. m. (7. jz.) 16–17.*

19 *Matthias Bel: Notitia Hungariae novae historico geographica [...]. Comitatum ineditorum tomus primus, in quo continentur Comitatus adhuc in mss. haerentes Partis Primae Cis-Danubialis, hoc est, Comitatus Arvensis et Trencsiniensis. Edendo operi praefuit et praefatus est Gregorius Tóth. Textum recensuerunt notisque instruxerunt Ladislaus Glück–Zoltanus Gözsy–Gregorius Tóth. Institutum Historicum Academiae Scientiarum Hungaricae–Archivum Hungariae Regnicolaris, Budapestini, 2011. 10.*

20 A kiadás tervezetét, alapvetéseit Tóth Gergely még 2008-ban publikálta: *Tóth Gergely: Bél Mátyás Notitiájának kritikai kiadása.* Bél eredeti elképzelései és az új kiadás tervezete. Fons

évi tervezetéhez igazította,²¹ azon csupán annyit változtatott, hogy a már Bél életében megjelent megyeleírásokat nem kívánta újra kiadni, továbbá Komárom megye és a jászkun kerületek beosztását megváltoztatta.²² Az új kiadás tervezete négy részbe soroltan (1. Dunán inneni; 2. Dunántúli; 3. Tiszán inneni; 4. Tiszántúli részek), összesen tíz kötetre szól. Ebből jelent meg először 2011-ben a Dunán inneni rész egyetlen kötete Árva és Trencsén vármegyékkel.²³ Mindkét megyeleírást alapos filológiai bevezető előzi meg, magyar és angol nyelven egyaránt. Először a kéziratok családfáját ábrázolja, ebbe azonban nemcsak a szerző variánsai kerülnek bele, hanem minden feltárt szöveg, így a kancelláriai, helytartótanácsi vélemények mellett a külső adatközlők által megküldött leírások is. Ezt követően, mintegy a családfa értelmezéseként, Tóth áttekinti az adott vármegye leírásának keletkezéstörténetét, megállapítva az egyes kéziratok egymásutániságát és összefüggését. A kéziratokat egyenként is bemutatja, egységes szempontrendszer szerint, hat pontba szedve (1. a kézirat jelzete; 2. a kézirat címe; 3. fizikai jellemzők; 4. tartalom; 5. egyéb jellemzők; 6. datálás). A bevezetőt lezáró összefoglaló adatoknál felsorolja az adatközlőket és kézírataikat, ezután a hatósági ellenőrzést, ezt követi a szövegkiadás alapjául szolgáló, legteljesebb és legkésőbbi kézirat megadása, végül az esetleges korábbi fordítások (magyar és szlovák), valamint a kapcsolódó szakirodalom feltüntetése. Mindezek révén tehát Tóth Gergely éppen azt az eddig hiányzó filológiai vizsgálatot végzi el bravúros alapossággal, amelyet a korábbi fordítások egyik legnagyobb hiányosságának tekintett. Teszi ezt ráadásul úgy, hogy a szövegkritikához kevésbé értő olvasó, kutató számára is közérthető és befogadható legyen.

A második kötetben,²⁴ amely Sopron, Vas, Veszprém és Zala megyék leírását adja közre, a filológiai bevezető már módosult. Erre azért volt szükség, mert a szóban forgó megyék esetében, épp a fentebb is jelzett sajátos kézirati hagyomány miatt, Sopron kivételével, nem állt rendelkezésre olyan megfelelő szöveg, amely az első kötetnél követett filológiai eljárás mellett publikálható lett volna. Ugyanis a dunai

– Forráskutatás és történeti segédudományok 15. (2008) 425–443. Ez szolgált az első kötet bevezető tanulmányához alapul: *Bel, M.: Notitia Hungariae novae historico geographica*. Tom. I. i. m. (19. jz.) 9–21.

21 Ezenkívül volt egy későbbi, 1742 után született, azonban jóval kevésbé koherens kiadási terve is Bélnek, ld.: *Bel, M.: Notitia Hungariae novae historico geographica*. Tom. I. i. m. (19. jz.) 13.

22 Komárom megye Bél tervezetében a Dunán inneni részhez volt sorolva, míg Tóth Gergely a dunántúli részbe vette fel. A jászkun kerületek leírása külön készült el, ám azt Bél nem sorolta be sehová, Tóth feltételezése szerint valamelyik megyéhez csatolva kívánta megjelentetni – talán Heves és Külső-Szolnokkal együtt. Tóth a jászkun kerületeket a Tiszán inneni részhez, Heves és Külső-Szolnok, Csongrád és Bács-Bodrog megyékkel egy kötetbe sorolta. Vö.: *Bel, M.: Notitia Hungariae novae historico geographica*. Tom. I. i. m. (19. jz.) 14–15.

23 A Dunán inneni rész többi vármegyeleírása már Bél életében megjelent.

24 *Bel, Matthias: Notitia Hungariae novae historico-geographica [...] Comitatum ineditorum tomus II., in quo continentur Comitatus adhuc in mss. haerentes Partis Secundae Trans-Danubianae, hoc est, Comitatus Soproniensis, Castriferrei, Szaladiensis et Veszprimiensis*. Ed. Gregorius Tóth. Textum recensuerunt notisque instruxerunt Bernadett Benei et al. Institutum Historicum Sedis Centralis Studiorum Philosophicorum Academiae Scientiarum Hungaricae–Archivum Hungariae Regnicolaris, Budapestini, 2012.

szállítás során megsérült kéziratokat lemásoló írnokok már nem jártak el olyan körültekintően, mint Bél közvetlen munkatársai. Ráadásul Szarka Ferenc, a Batthyány érsek által megbízott másoló interpolálta a szöveget, a benne lévő információkat saját korának adataival helyettesítette, és nem követte a sajátos, Bél Mátyásra jellemző latin ortográfiát.²⁵ Éppen ezért Vas, Zala és különösen Veszprém megyék esetében a vízkárosodott kéziratokról készült „érseki” másolatok gondos vizsgálatára volt szükség, hogy a latin stílus, ortográfia helyreállítható legyen. Az így keletkezett tapasztalatokat a bevezető tanulmányoknál egy új alfejezetben, a megyeleírás rövid ismertetésében és a szövegkiadás elveinek rögzítésében dolgozta fel a kiadó.

A bevezetőt követően a vármegyeleírás következik latinul, a megállapított végző kézirat szerint. Bár a latin ma már a történészek körében is egyre kevésbé ismert, egyfelől még mindig értelmezhető közvetítőnyelvként a Kárpát-medence és Közép-Európa népei között, másfelől e filológiai megalapozott, tárgyi és szövegkritikai jegyzetekkel ellátott latin kiadás alapja lehet később a nemzeti nyelvekre történő helyes fordításoknak.²⁶ Tóth Gergely a szövegkiadás elveinél a fentebb már említett, 2000-ben megjelent, forráskiadási elvekben iránymutató *Fons*-szám tanulmányaira támaszkodott,²⁷ de megőrizte a Bél latinságára jellemző sajátosságokat.²⁸

Bél Mátyás a vármegyeleírásokat két nagy részre bontotta: az általános részre (*pars generalis*) és a különleges részre (*pars specialis*). Előbbi az adott vármegye földrajzi, természetföldrajzi vonatkozásait, majd a politikai-köztörténeti jellemzőket mutatta be (*membrum physicum*, *membrum politicum*). Többnyire itt ismertette a szerző a vármegye tisztségviselőit a kezdetektől saját koráig, valamint a legjelentősebb birtokos családokat. Így például Trencsén megyénél az Illésházy familiáról kapunk részletes leírást,²⁹ de például az Esterházy család történetét nem itt, hanem a *pars specialis*-ban, Fraknó várának ismertetéséhez vette fel Sopron megye leírásánál.³⁰

A *specialis* részben a leírás Árva, Trencsén és Veszprém vármegyéik esetében jársonként veszi sorra először a várakat, jelentős mezővárosokat és végül a falvakat. Veszprém megye esetében a járásoktól elkülönítve vette fel a kiváltságos, praedialis nemesek lakta Vecse-széket. Vas megye esetében is járások szerint kezdte volna a leírást, ám végül a kőszegi járásból is csak Kőszeg szabad királyi város leírása készült el, majd a várak, a mezővárosok leírása következik. Itt fejeződik be Bél tulajdonképpeni munkája, ám a valószínűleg súlyosan megsérült eredeti

25 Uo. 10.

26 Erre az első kötet esetében már van is visszaigazolás Szlovákiából, ahol Trencsén megye leírásának fordítása zajlik a most ismertetett kiadvány alapján.

27 *Oborni T.*: i. m. (6. jz.); *Soós I.*: i. m. (6. jz.)

28 *Bel, M.*: *Notitia Hungariae novae historico geographica* Tom. I. i. m. (19. jz.) 18–19. Főleg a központosítás, az *ad*- igekötős szavak és összeolvasztott kötőszavak, névmások terén jelentkezett Bélnél ilyen jellegzetesség.

29 Uo. 199–201.

30 *Bel, M.*: *Notitia Hungariae novae historico geographica* Tom. II. i. m. (24. jz.) 187–205. A *Notitia* családtörténeti vonatkozásairól: *Tóth Gergely*: „Theatrum nobilitatis hungaricae”. Bél Mátyás családtörténeti kutatásai. *Fons – Forráskutatás és történeti segédanyagok* 17. (2010) 321–337.

kézirat másolója ehhez hozzátette a kancelláriai adatgyűjtést, amely járasonként veszi sorra a falvakat.

Sopron megyénél megint csak más beosztás szerint halad a vármegyeleírás. Elsőként a szabad királyi városokat (Sopron, Kismarton, Ruszt) mutatja be, majd a várak, erődítmények, végül a mezővárosok következnek. A községeket az egyes uradalmak szerint sorolja fel Bél két nagyobb részben: először az Esterházy család egyes uradalmi szerint, majd a további birtokosok rendjében. A falvak többnyire egy-egy rövid megjegyzést kaptak (birtokos család, lakosok nemzetisége vagy rendi hovatartozása, nemzetiségi településnév, mezőgazdasági és természetföldrajzi megjegyzések). Ebből kiemelkedik a Sopron mint szabad királyi város birtokában lévő községek bemutatása, amely bőséges adatokkal szolgál, különösen a sopronbánfalvi (wadorfi) pálos kolostor történetére.

Zala megyénél előbb a várakat, mezővárosokat veszi sorra, ezt követné a községek járasonkénti ismertetése. Azonban ez a szerkezet is meglehetősen csonka maradt, feltehetőleg az adatközlők hiánya miatt. A várak, mezővárosok közül Kanizsa leírása emelkedik ki, de a szövegrész főként a történeti múltra koncentrál, mindenekelőtt Istvánffy Miklóstra támaszkodva. Csupán a végén van egy rövid, ám nem Bél, hanem minden bizonnyal a Batthyány József érsek által megbízott másoló, Szarka Ferenc által készített betoldás a 18. századi birtoktörténetre vonatkozó adatokkal.³¹ Hasonló, nem kevésbé szembetűnő szövegbeillesztés történt Csobánc leírásánál, amely épp a Szarka család birtokjogára vonatkozik.³² A várak leírását elsőként a muraközi járás bemutatása követné, ám csupán Csáktornya és Zrínyiújvár ismertetése történt meg, szintén a történeti múltra koncentrálva, miközben a korabeli állapotok bemutatása hiányzik. A többi járás már egyáltalán nem készült el, csupán a címsort közölték.

Mindebből jól kivehető, hogy az egyes vármegyeleírások között, de még akár az egyes leírásokon belül is mekkora eltérések tapasztalhatóak. Ezek minden esetben a sajátos kézirati hagyományokra vezethetőek vissza. A két kötet közötti különbség az is, hogy Árva esetében csak szlovák fordítás, Trencsén esetében még az sem volt eddig elérhető, míg Sopron, Vas, Veszprém és Zala megyékre már korábban megjelent – ha különböző színvonalú fordításban is – magyar nyelvű változat. Utóbbi három esetében is megfigyelhető a nem minden esetben körültekintő kézírathasználat, amely egyfajta egyoldalúsághoz vezetett. Vas megye esetében³³ már Szelestei Nagy László felhívta rá a figyelmet, hogy a szöveg alapját valójában a kancelláriai revízió adta, a fordítás tehát nem Bél Mátyás saját kéziratára támasz-

31 Az interpolált rész: *Bel, M.*: Notitia Hungariae novae historico geographica Tom. II. i. m. (24. jz.) 472. A Szarka Ferenc által beillesztett szöveg szerint ugyanis a kanizsai uradalmat a néhaiként említett Batthyány Lajos nádor kapta meg, aki viszont 1765-ben halt meg, és történetesen Szarka megbízójának, Batthyány érseknek volt az édesapja.

32 Uo. 474. Itt kell megjegyezni, hogy Tóth Gergely az interpolációkat is jól láthatóan, külön, ritkított szedéssel közölte, ezáltal is elkülönítve a Bél Mátyásnak tulajdonítható szövegtől.

33 Vas vármegye leírása. Ford. Tihanyiné Szálka Irma, bev., jegyz. Bendefy László. *Vasi Szemle* 30. (1976) 1. sz. 108–125., 2. sz. 241–257., 3. sz. 463–476., 4. sz. 567–582., 31. (1977) 1. sz. 60–80., 2. sz. 266–294., 3. sz. 446–469.

kodott.³⁴ Ezt a megállapítást Tóth Gergely azonban árnyalta, mivel az csak a jelen kötetben megjelent kézirat utolsó 62 oldalára igaz. Itt a leírás a Vas vármegyében fekvő mezővárosok ismertetése után, járásonként közli a községek adatait a cancelláriai kiegészítések alapján.³⁵

Zala vármegye leírásának publikálásakor ugyanazt a kéziratot használták fel a fordításhoz, amelyet Tóth Gergely is alapul vett. Azt is feltüntették, hogy a 18. század végén, Szarka Ferenc által készített másolatról van szó. További szövegvariánsokat is megemlítenek, például Parschitius Kristóf kéziratát, ám ezeket nem kívánták felhasználni, hisz azokat Bél bedolgozta művébe.³⁶ Tóth Gergely a kéziratok bemutatásánál azonban tisztázta, hogy például a Parschitiusnak tulajdonított szövegrészlet, bár valóban az ő művébe ágyazva jelent meg, valójában Rotarides Sámuel evangélikus lelkész adatközlése.³⁷ A másik, az Országos Széchényi Könyvtár kézirtárában őrzött kéziratról pedig az derült ki, hogy valójában alig-alig használták a megyeleírásban.³⁸

Sopron megye leírása ilyen szempontból különleges helyet foglal el. A 2001 és 2006 között, három kötetben közreadott mű ugyanis Tóth Gergely egyfajta „gyakorlóterepének” tekinthető.³⁹ A megyeleírást latinul is közreadták, és a kötetet alapos filológiai tanulmányok kísérik. Ez arra is módot ad, hogy lássuk azt a folyamatot, amely az elmúlt évtizedben Bél Mátyás megyeleírásainak mostani publikációjához vezetett. Tóth Gergely a Sopron vármegye leírásának kiadása óta eltelt tíz esztendőben ugyanis sok tekintetben finomította, pontosította álláspontját és meglátásait. Itt megfigyelhetjük azt az alapos, (ön)kritikus történelmi látásmódot is, amely egy következetes, magas színvonalú, igényes forráspublikáció esetében szükséges követelmény. A tíz éve megjelent megyeleírás publikálásakor tíz kéziratot néztek át, ám az összes párhuzamos hely közlésére nem, sőt az eltérő helyek jelölésére sem vállalkozhattak.⁴⁰ Ezek alapján akkor Tóth Gergely két korábbi kézira alapozta a szövegkiadást.⁴¹ Az utóbbi évtizedben azonban Gyurikovits György későbbi másolatának kéziratát⁴² is felvette a vizsgált kéziratok közé, ennek alapján pedig lehetőség nyílt egy korábbi, végső, még Bél Mátyáshoz köthető, ám ma már ismeretlen va-

34 Bél Mátyás levelezése i. m. (13. jz.) 8.

35 *Bel, M.*: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tom. II. i. m. (24. jz.) 247.: 9. jz., 409–429.

36 Zala vármegye leírása. Ford. Szabó Béla. In: Zala megye a XVIII–XIX. században két korabeli leírás alapján. Szerk. Káli Csaba. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1999. (Zalai Gyűjtemény 46.) 7.

37 *Bel, M.*: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tom. II. i. m. (24. jz.) 434.

38 Uo. 435.

39 Sopron vármegye leírása. I–III. A latin szöveget gond. és ford. Déri Balázs–Földváry Miklós–Tóth Gergely. Szerk. Kincses Katalin Mária. Soproni Levéltár, Sopron, 2001–2006. (Sopron város történelmi forrásai C/2–4.)

40 *Kincses Katalin Mária*: A szerkesztés elvei. In: Sopron vármegye leírása i. m. (39. jz.) I. 15.

41 Sopron vármegye leírása, ill. a *Pars specialis*nál Sopron város leírása. Ezeket az újabb kiadásban G és K jellel látta el. A két kézirat bemutatása: *Tóth Gergely*: A kézirati hagyomány. In: Sopron vármegye leírása i. m. (39. jz.) I. 238–239., újabban pedig: *Bel, M.*: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tom. II. i. m. (24. jz.) 25–27.

42 Erre a kézira M jelzés alatt ld.: *Bel, M.*: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tom. II. i. m. (24. jz.) 28.

riáns meghatározására.⁴³ Már 2007-ben megjelent doktori értekezésében feltételezte a korábbi változatok (G és K jelű kéziratok), valamint a Gyurikovits-másolat összehasonlítása alapján e korábbi, végleges változat meglétét.⁴⁴ Így a vármegyeleírás legújabb kiadásához felhasználta a Gyurikovits-másolatot is, és a leírást követően tételes jegyzékét nyújtja a három kézirat közötti variánsoknak, amelyek a ma már nem ismert, Bél-féle végleges kézirat szövegéhez is támpontot nyújtanak.

A szövegkritikai vizsgálatok egészen finom pontosításokra is lehetőséget adtak Tóth Gergely számára. Így például a Sopron város leírásához alapvető, Haynóczi Dániel soproni evangélikus rektor által írt megjegyzések keltezését és más szövegvariánsokra történő hatását tudta pontosítani. A Haynóczi-kézirat alapján a Sopron vármegye leírását tartalmazó (G) kézirat első, 1733 körülre datált változatát feltételezte korábban. Haynóczi kiegészítéseinek hatását pedig az akkor, 2011-ben végső szövegvariánsnak tekintett, letisztázott, 1743–1749 közöttre datált (K) kézirat tisztázatához kötötte.⁴⁵ Ezt az álláspontot tartotta 2007-ben megvédett disszertációjában is, miszerint Haynóczi a vármegyei ellenőrzést megelőző, korábbi (G) kéziratváltozat alapján dolgozott volna, majd Bél az ő kiegészítéseit a ma ismert végleges, következő szövegvariánsba (K) építette be.⁴⁶ A tavaly megjelent kötetben azonban már felülbírálta korábbi álláspontját: Haynóczi megjegyzéseinek alapját és hatását is a (K) szövegvariánshoz rendelte, úgy, hogy abban Bél éppen Haynóczi adalékait beépítve tett jelentősebb szövegmódosításokat, bővítéseket.⁴⁷ Mindezek a kritikus megközelítések, újragondolások az egyes kéziratok datálásánál is pontosításhoz vezettek, és ma már precízebben állapítható meg az egyes variánsok egymáshoz való viszonya és időrendisége.⁴⁸

Az előbbieken sokat emlegetett hatósági ellenőrzések, kiegészítések természetesen bizonyos részek elhagyásához vezettek. Ez jellemzően az egyházi vonatkozásokat érintette, hisz az evangélikus Bél Mátyás működése kezdetektől gyanús volt a katolikus államhatalom intézményei számára.⁴⁹ Sopron megye esetében a kancelláriai leiratban az *Evangelici* kifejezés helyett a hivatalos stílusnak jobban megfelelő *Augustanae Confessioni addicti* megnevezés használatát írták elő, és ez még az enyhébb intések közé tartozott.⁵⁰ Épp evangélikus volta miatt a Kancellária és a Helytartótanács szigorúan felügyelt rá, hogy hit és vallás érzékeny kérdését ne érintse, így például Győrnél ki kellett hagynia a protestáns és a görögkeleti ora-

43 Erre a kéziraatra I jelzés alatt ld.: uo. 27–28.

44 Tóth G.: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című műve i. m. II. (12. jz.) 185.

45 Tóth G.: A kézirati hagyomány i. m. (41. jz.) 238–239.

46 Tóth G.: Bél Mátyás „Notitia Hungariae novae...” című műve i. m. II. (12. jz.) 184–185.

47 Bel, M.: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tom. II. i. m. (24. jz.) 26–27.

48 Például Haynóczi kéziratát 2001-ben még 1743–1748 közöttre datálta, ma már egyértelműen 1743-at adja meg dátumként: Tóth G.: A kézirati hagyomány i. m. (41. jz.) 242.; Bel, M.: Notitia Hungariae novae historico geographica. Tom. II. i. m. (24. jz.) 27.

49 Jellemző adat Bél felekezeti hovatartozásának megítélésére, hogy amikor a *Notitia* egy tiszteletpéldányát a pápának is el kívánta juttatni, a bécsi nuncius így jellemezte: „sajnos lutheránus”. Wellmann I.: Bél Mátyás i. m. (6. jz.) 385.

50 Tóth Gergely: Bél Mátyás leírása Sopronról és Sopron vármegyéről: a mű és forrásai. In: Sopron vármegye leírása i. m. (39. jz.) III. 241.

tórium leírását, vagy a hajdani Szent Adalbert-prépostság helyén állt akasztófáról szóló megjegyzést. A Veszprém megyei Gecse község esetében külön kancelláriai leirat tiltotta meg a faluban élő három felekezeti csoport (evangélikus, katolikus, református) közt uralkodó békés, mai fogalmaink szerint szinte „ökumenikus” együttélés megemlézését.⁵¹ Mivel a kérdéses rész azonban bent maradt a kéziratban, így publikálni is lehetett Veszprém megye leírásánál.⁵² Bár Sopron esetében a kiadás alapjául szolgáló kéziratban már nem szerepelhetett Bél kényszerű javítása miatt, a korábbi kéziratvariánsokban még említésre került az evangélikus fatemplom 1720. évi bővítése, amely a filológiai bevezetőben ugyan, de mégis megemlézésre került a vármegyeleírás jelen kiadásában.⁵³ Remélhetőleg a későbbi kötetek jegyzeteiben is lesz alkalmunk hasonlóan érdekes, korábbi szövegvariánsokban fennmaradt részeket olvasni.

Bél Mátyás *Notitiájának* hihetetlen adatgazdagsága, kézirathagyományának sokrétűsége óriási feladat elé állítja a modern kiadókat. Tóth Gergely hatalmas munkát vállalt, ám e munkában többen is segítettek. Az első kötetnél Gőzsy Zoltán és Glück László, a második kötetnél rajtuk kívül Déri Balázs, Benei Bernadett, Varga Orsolya, Földváry Miklós és Jarmalov Rezső működtek közre. Visszakanyarodva gondolatsorunk elejére: a munkatársak bővülő köre is sejteti, hogy itt, a *Notitia* kiadása körül egy – akár évtizedekre is meghatározó – útmutató forráskiadó műhely alakulhat ki, tanítványokkal, munkatársakkal, egy olyan közeg, amely sikeresen tud megfelelni hosszú távon is azoknak a követelményeknek, amelyeket Fazekas István említett 2000-ben, így a forráskiadás során maradéktalanul érvényesülhet „a következetesség, a forráskiadás bevezetőjében meghatározott irányelvek következetes véghezvitele”.⁵⁴

Épp ez a kialakuló műhely lehet a biztosíték arra, hogy bár hatalmas vállalkozásba fogtak, az nem fog túlnőni rajtuk, hanem „csekély voltuk” ellenére a következő években is hasonlóan magas színvonalú, filológiaiilag megalapozott, modern *Notitia*-köteteket foghatunk majd kezünkbe, amelyek kijelölhetik Bél Mátyás helyét is a 21. század tudományosságában.

Mihalik Béla Vilmos

51 *Wellmann I.*: Bél Mátyás i. m. (6. jz.) 386–387. A kancelláriai iratot magyar fordításban is közreadták: Veszprém vármegye leírása i. m. (14. jz.) 130–131.

52 *Bel, M.*: *Notitia Hungariae novae historico geographica*. Tom. II. i. m. (24. jz.) 555.

53 Uo. 29.: 53. jz. Sopronbánfalva esetében is el kellett hagyni az evangélikusokat érintő, Eggerer Bél forrásául szolgáló művéből származó pár szót, melyet a vármegyeleírás kiadásakor tárgyi jegyzetben hoztak, miszerint az adott helyen Bél több szót is kihagyott, nem ok nélkül. Igaz, itt éppenséggel az evangélikusokra nézve dehonesztáló, „ma Luther mérgétől fertőzött” („hodie Luther veneno infecta”) jelző maradt el, ld.: uo. 234.: ii. jz. Bél egyháztörténeti eredményeiről általában ld.: *Tóth Gergely*: *Katolikus egyháztörténet – protestáns szerző tollából*. Bél Mátyás a magyarországi római katolikus egyházzól. In: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon. Különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*. Szerk. Gőzsy Zoltán–Varga Szabolcs–Véteszi Lázár. PHF – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2009. 103–119. (Seria *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis* 7.)

54 *Fazekas I.*: i. m. (1. jz.) 79.

HU ISSN 0040-9634

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet

Felelős kiadó: Fodor Pál

Nyomdai előkészítés:

MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Tördelőszerkesztő: Palovicsné Tihanyi Éva

Nyomdai munkák: Krónikás Bt., Biatorbágy

F. v.: Horváthné Nagy Erzsébet